

نایۆنی جه مسهره کانی خوینهر و دهق

نازاد نه حمده مه حمود

نه دهب پانتایی هزر و هیتری توانست و ماوه و خولگی بیتری تیژ و له نامیتر گرتنی گۆرانکاری هر یه کیچ له تاکی کۆمهله و کۆمهله کیچ، سنورکیچ دهکات. بۆیه به بیچ شاره زایی و زانیاری کارکردن له لایهن و به شیک، یان هه موو له و دیارده کۆمه لایه تییه، تاوانیکه بۆ پیروزی نه دهب، له مهش ناروه واتر لیکدانه وه و شۆقه کردنه به شیتله لی ناروه زوو، یان ناوهنده مه بهستی تاک.

شا خوینهر و کلۆرۆفیلی خۆراکی نه دهب، شیعه. نه م پیناسه یه بۆ که مکردنه وه و داشکاندن به های ژانره کانی دیکه ی نه دهب، ده لاله ت نییه، ره نیوهانی نی قۆستنه وهش نییه. قوولی ناوه ز له ناخی هر یه کیچیان، ئاستی خۆی هه یه، به لام نه گهر هه ربه که یان چه قیچی ده ستینشان کراوی هه بیته، بۆ ماوه و له دایک بوون، تارماییه که ی ده کی شیت و جگه له مهش کاریگه ری راسته و خۆیی و ئاسانی هه رس و مه بهستی ئاشکراو

پیشه کی

دیارده ی شارستانی هر میلله تیک، پیش گشت بابته تیک، زمان و نه دهبه. نه دهب: سیما و دید و ئاسۆ و په یگه و نه ندازه ی نیشانی ئاست و دیاریکردنی خال و چه قی پی ششکه وتنه. بۆیه نه ک نابیت نه م دیارده کۆمه لایه تییه به وانی دیکه ی وهک: ئابووری؛ سیاسی؛ کارگییری... تاد پابه ند بکریت و به پله یه کی نرمتر دابندریت، به لکو و باشه له ئاست و ئاسۆی نه وان و به ره و ژوو تریش دابندریت. هه رچه نده نه و دیارده ئامازه بۆ کراوه کان گه شه ی پیده ده ن و پیوه ی لکان، به لام نه دهب بوونه و ناوکی نه ته وه یه، نه گینا خۆ دزینه وه یه له بنچینه یی راستی، چونکه دیارده کانی دیکه به نه دهب رووپیتو ده کرتین و زۆر ره و اشه نه گهر بلتین: هاو و اتای زمان، نه دهب شوناسنامه ی نه ته وه یه.

نهینتی ناو چوارچیتوه ئاشکراکان و تامی سروشت و رۆح و له ززه تی رۆحی و زالبون و زالبونی ئەقل له ناوهندی تیکستدا... دیاره شیعر دههینتیه پیشهوه.

دهرکردن به راستییهکانی ناو دهقی شیعر و ئاوینهی نهینتیهکان و بناغه ئاشکراکان و زهینی تهواو و ههلهینجان و رایهلهکانی داهینان و ئەفراندن و جیهانبینی و گههه و گهشه می ژرفیم و وشه و زمان و ئاستی رووناکبیری و توانستی هزری و توانستی سرووش و بۆچوون و لیکدانهوهی واقع و نزیکه واقع پاراسایکۆلۆژییه تی رۆح و سهمای بههه... خوینهری دهقی شیعر، خوینهنه ربه تی.

خوینهری تیکستی شیعر دوو جه مسه ری ئایۆن، هه ربه که شیان به ک زه مینه ی شیعر ی کار جیاواز و ئاسۆیه کی دوو خالی جیهان و دیارده، دووفاقن. جه مسه ری به که می نیگه تیف، ئایۆنه که ی خوینهریکی سه ره پۆی هه لگرتوه و هه موو شته کان به تیروانینی، گزنیژی و کاتی. خولگه ی رۆحی داهینان و ئەقلی داهینان و سروشت و زمان.. روویتون ته نیا دیوی ده ره وه ده بریسکینه وه، سوود له ززه ته. ده ق به هه موو هیزی بونیه وه ی بنیادی ئه و خوینهره ساده یه پالده دات و به ره و خالی کۆتایی و بیابانیککی وشک و برنگ و ماتی ده بات.

جه مسه ری دووه می پۆزه تیف، پانتایی ئۆقیانووسیکی قول و پیش فراوانه، ئایۆنه که یشی تیر ره نگه. هیله کی ئاوه ز پیوه ربه تی. ئاستی رووناکبیری رووچووه، سه رجه می ئەندازه ی داهینان و بیری ئەفراندن و چۆنیه تی ریتمی مامه له کردن و پارای زمان، جیهانبینی و خویندنه وه ی دیوی ناوه وه و شیکردنه وه ی هیمه گه لی، چالاککی ئەقلی ناوه وه ی داهینان و تخووبه زاندنی پیوه ندیه کانی شیعر و هۆشباری سوود وه رگرتنی فیکری و په ره به ئەزموندان و که لک وه رگرتن له تاقیکردنه وه ی پیشوو، بزۆینه ری قوئاغه کان.. رایه لیه تی. نیشاندانی بۆچوون و دژه بۆچوون له هه ر خالیکی داهینانی ده قدا، ئه رکی ئەم ده سته خوینهره یه. دیواو دیو و ناو ناخی ده ق و زمانی تیکست، ئایۆنی خوینهری جه مسه ر پۆزه تیفن. مانا و ده لاله ت و فه ره نگه... ده ق، ئه و خوینهره په لبه ست ده کات و به خوینه وه دنوو سینۆ و نه ک به ته نیا به ره و ده ستپیککی به رایه ی ده بات و ئاسۆیه کی رووناکی نیشان ده دات، به لکو ماده ده (خوینهر) یشی له ناو خانه ورده کانی خویدا ده توینتیه وه و بیر و سوودی فیکری ده بیته نیشته وه که ی

و تیکسته کهش له ناو خوئی ده توینتیه وه و بیر و ئەفراندن و داهینانه که ی ده بیته نیشته وه که ی.

وینه شیعریه کانی شیعر (په رته وازه بوون) (۱)، نمونه ی زیندووی جه مسه ری دووه من، به کیکه له هیله گشتی و بنه رته ییه کانی پیوه ندی نیوان ده ق و خوینهر، که ئه و پیوه ندیه ش کایه به کی زیندووی پیوه ندیه سه ره تایی و کۆتاییه کانی ئاسایی و نااسایی نیوان تاککی کۆمه ل و گشت ته وه ره کۆمه لایه تیبه کانه، که له روانگه ی ئه و راستیه ده هه موو ئەوانی دیکه که هه ندیکیان راسته وخۆ و، که میکیشیان ناراسته وخۆ به بوونه وه به ندن. کایه ناراسته وخۆبه کانی باری هه مه ئاهه نگه پیوه ندی گه لی به هه ردوو ته وه ری که لک و ژیان دیاری ده که ن. خوینهر وه ک بنه مای وینه شیعریه کان له کاردان و، ئەوانیش خانه ی زیندووی خوینهرن.

توانستی فیکری و داهینان له ناسنامه دا

لیکۆلینه وه و په یشین له باره ی هه ر شاعیریک، کۆمه لی بنه ما ده رته نجامیتی، به نمونه: ئەزموون؛ ته کنیکی داهینان، داریشتن؛ توانست و ده سه لات له به کارهینانی وشه و زماندا؛ پته وی هزر و... ئەمانه و ئەوانی تریش زۆر هه لده گرن، چونکه پیشینه کانی شاعیریه ت و سروشتی چاککی شیعر له م گه رایانه ده پیتینن.

هه لبراردنی شاعیریک و نیشاندانی، ئەمه ش ئەوه ناگه یه نیت، که هه موو ده روازه کانی به سه ر پشت ده خرین، یان رووپیتکی گشتگیری بۆ ده کریت. ئەمه جگه له وه ش باسکردنی به ک کلاو رۆژنه ش خالی وه رچه رخی شاعیریه تی ئه و شاعیره نیبه. شاعیر کۆمه لیک رایه لی تیکئالۆزی چره سرووش و په یژه کانی داهینانی دروستییان پیوه به نده، به بی ئه رکه هه لئا کرتیه وه. هه ر تاله یه ک جیهانیککی زیندووی خولقاندن ده نوینن، فه زای ناخ به شتوازیکی ته کنیکی و توانست، تیکرای فه زای سروشت داده پۆشیت، یان به واتایه کی شیکاری: فه زای ناخی تاککی شاعیر ئاوینه ی راسته قینه ی هاوینکۆی فه زای جیهان و زومرومه دیاره که بمانه وی تیشکیکی ئاسۆی به خه ینه سه ر لیواریک له پانتایی کیشوه ری شیعر (جه لال به رنژی)، نیازمان نیبه نه شاعیر به خوینهر بناسیتین و نه له سه ره له دان و رپچکه ی شیعریه تی شاعیر بدوین. ئەوه شمان به لاوه ناوه که شاعیر چۆنیه تی چالاککی شیعر و داهینان و نوێکردنه وه

و جموجۆلی نوڤخواری شیعی نوڤ وهک قوتابخانه له (ههشتایه کان) دا هه بووه، جی په نجیه له سه به شاعیری وون و گه شهی شیعی کۆمه لۆ شاعیری دیاری ئه مپۆ و کاریگه ربی له سه ریان، یان له نوڤکردنه وه و به کارهینانی زمان و دارشتن و شیوازه ربی و . . . تاد بۆرات قۆشمه بووه، بۆ گه واهی راستیه کان و هزی پیتشکه و تووی و سه دای پیتشوازی و قبوولکردنی شاعیر له ناوهنده گۆرانکارییه کان رووه و نوڤکردنه وه و شیوازه ربی تازه . . . شیعه کانی ناو دیوانی (سه مای به فری ئیواران - ۱۹۷۹، گه رمنه بوونه وه - ۱۹۸۵، یاده و هری که سیککی به ریا - ۲۰۰۳) ئه سلی مه به ستن.

به کورتی ئه م باسه، هه ولدانیکه ته نیا بۆ ناستی رووناکییری شاعیر، چه ندایه تی کارامه یی له ده رتانی دانان و به کارهینانی زمان و به ستنه وه ی دیارده سروشتیه کان به نا سروشتیه کان و لیکچواندنیان به مه به سستی خستنه رووی رووداوه کانی میژووی و رووداوه به رجه سته کان، ئاقاریکی فره فراوان، یان داهینانی شاعیر، جیهانی پر مه خلوقی زیندوو و تاییه تمه نده.

هیئانه وه ی نمونه له دیمه نی سروشتدا، قوولایی ته قینه وه ی رووداوه کان و ده رختنیانه، تیکه لکردنی رووداوه کان به به ک دیمه ن، رووچوونیککی دیکه یه له مه دای مه عربفی هزر بۆ «مه به ست» و هه یکه لی تازه ی مه به ست دوور له شیره به فرینه. مه یینی فیکر له وینه شیعییه کان و واتای ده لالی مۆرفیم و وشه و رسته کان، ره گی فیکری و نووسینی شاعیره. ئه م شیعه مانا و ده لاله تیککی تیر رهنگی هه یه و هۆکار و مۆتیقی مه به سته.

تیکستی شیعی رهنگدانه وه ی واقعی فهنتازی شاعیره، ئه فراندنیس له خولگه ی هه سته وه ده بیته، ویتاندنی له خانه ی ئه ندیشه دا به هاریکاری نامرازی زمان بینای ناساندنی پیده گات. ئه مه سه ره رای ئه وه ی به رده وامی له سه ر نه یینییه کانی ده ق ده شی ئه و شتانه یان پی ناسینن که له واقیعه دا سنووریان به زاندوو، یان مه داری وه سف لیبانه وه به دووره.

شاعیرییک ته راتی و شیعی داهینانی نه ره و بیبیته وه، ئه فراندن به جیهانبینی واقعیکی مه عقوول و په سه ند ده ره خسینن. کایه ی مه عربفی چالاکانه مه وداکان بۆ وزه ده پیت: «ئه ده ب بۆ ئه ندیشه و شیعی مه عربفه کی فه لسه فی نییه، به لکو گوزارشت له ئاراسته به کی گشتی بۆ ژیان ده کات، شاعیرانیس به شیوازیکی پرۆگرامی و نه خشه سازی، کیشه و دیارده کان ده دۆزنه وه، که ئه مه ش

بابه تیکه له بابه ته کانی فه لسه فه، جا شیوه وه لامه که ی شیعی ده گۆریت به گۆیره ی گۆرانی سه رده م و رووداو و گۆرانکارییه کان» (۲) وینه شیعییه کانی «په رته وازه بوون» فه ره نهنگی جه نهنگی بوون و ژیان دژه که یدا هه لئراوه، ماناگه لیک له مانا ده به خشیت، تی ترنجاندنی گشت دژه کان له ناوه ندی کاره ساته کان دینیتته پیتشه وه و ده بنه سه کۆی دیالۆگ، ئه ده بیته له واقعیته دینیتته پیتشه وه.

چه مکی بنه مای یاسایی (بوون) ی سروشتی له شیعه ره که دا. «نه ته وه» هه لگری بنه مای ناسنامه یه. کۆمه لیک په یگه ده یناسینن، هه ریه ک له مانه هه لگری ناکۆکی و ده ره وایشتنی ناکۆکیسه، له به ر ئه وه له زه مینه ی خۆیدا ته رزه وینه یه کی دژه یه ک و نه گونجاو به ره م ده هیئت.

نه ته وه ده بیته یاسایه ک هه موو دیارده کانی تر، دژ به یه ک، له وینه یه ک و پتریش ناماده یی یاسایه کی تری سه ره کی ده بیته، نه ته وه و تیکرای نامرازه لیکچوووه کان بۆ بوون و ژیان، یان مه رگ و مه رگه سات ئاویزان ده بن، گه و ره ترین ده روازه ده کاته وه که هه موو دیارده یه ک و دژه که ی، یان هاوه لئه که ی بانگ ده کات، مه غزای ئه م دیارده یه له ناوه رۆکی شیعه ره که دا روکنیککی کاریگه ر و چالاکی ستاتیکی شاعیره، کرۆکی قه سیده که ش بورکانی ئه و سیستمه ستاتیکیه، چونکه: «ئه زموون له کار و داهیناندا ده بیته. ئه زموونی هۆشیاری و سرووشی ئه وه ده گه یه نیت، نووسه ره هه رچی بیه ویت بیه خاته ناو کارو داهینانه که ی، یان تیکرای ئه زموونه هۆشه کی و ناوه شه کی له ماوه ی درپژخایه نی داهینانیدا، دیاری بکات» (۳)

شاعیر که یه که م وشه له به رایی قه سیده که یدا «نه ته وه» بیت له هه موو پیناسه یه ک تپه رته. له ناو واقعی نه ته وه یه ک سیسته میتک بۆ سروشت داده هیئت، یان په یه وه کانی ئاسایی سروشت به هه لومه رچی ئه و شروقه ده کات، راسته و خۆش ناو نیشانی شیعه ره که که له ده روونی واقعییک ده رچوووه بۆ ته یاسایه ک نه ته وه ی په رته وازه بوو بۆ نه ته وه ی کورد هیتمایه.

بۆچوون و گفستوگۆی هاوبه ندی نیوان ئه ده ب و کۆمه لگه، له ده سته وازه یه کی دی بۆنالده De Bonald وه رگیراوه: «ئه ده ب گوزارشت له کۆمه لگه ده کات» (۴) (په رته وازه) یش نیشاندانی رووی راستی زۆر لیکراوییه، بنه ما و سه رچاوه یه که ی بۆ به ره به یانی میژوو، به رایی (۱۵۰۰) سال پ. ز. ده گه ریتته وه. یان به لایه نی

كەمەو ە بۆ مېژوو ۋە پېكەوتى رووداوى مېژووبى (چالدىران)ى سالى (۱۵۱۴)ى زايىمان دەباتەو. يەك بەدواى يەك بە قۇناغە مېژووبىيەكانى كۆن و ناوەرەست و ئىستادا تېپەرمان دەكات و ەلەوئەستەمان پى دەكات: «ئەگەر ئەدەب وەك دىكۆمىنتى كۆمەلەيەتى بەكاربەندىت، پىويست دەكات رايەلە گشتىيەكانى مېژووى كۆمەلگە ديارى بكرىت» (۵). وەك زەرورەت لىرەدا شاعىر پىوستە بەرانبەر بەو شتانهى شالوى بۆ دىتى، پىيەقى، راستەو خۆشە لەگەل خود و بابەتەكەى خۆيدا، كە بەشېكە لە خود و بابەتى بابەتسىانەى نەتەوئەكەى، مەبەستىش ەبۇونە، يان و جودوبۇونە.

بىناى كات و تېكەلگىشكردى بە رووداودا

شاعىر ەموو قۇناغەكان، راستتر كاتى قۇناغەكان بەرجەستەى كاتى روودان لە رووداوەكان لە تەنسى (رۆژ) كۆدەكاتەو. كات بە تەنبا كلىلى و اتا و دەلالەتى نەپتى قەسىدەكە نىبە، بەلكو پىش فراوانى و اتانى فەرەنگى ناوەرۆكى تىكستەكەى، تەوهرى مەبەستەكان يەكسان دەكات، سەرەتا و كۆتايى لەگەل واقىعى رووداوەكان دەدركىنت. ئىستا بەرپرەدو گرئ دەدات و بەراوردىان دەكات، سەرەتا و ناوئەند و كۆتايى قەسىدەكە لە رووى چەمكەو، لە يەك چەقدا كۆ دەكاتەو، ھاوھىزىيەك و يەكسانىيەك لەنپوان:

مىرنشېن < ھۆز < شۆرش = درەخت < كانى > خاك = مەل < شاعىر = ئەزمون < عىشق > × مردن لە يەك خالى دواییدا ھاوسەنگ دەكات. شىعەرەكە خۆنەر رووبەرووى تەختەيەكى شانۆبى مەرگەسات دەكاتەو، زنجىرەيەك لە گىرپانەوئەى يەك بە دواى يەكدا دادەن، گىرپانەوئەكەش لە لىوارى دەرباى ئەفسانە لەنگەر ناگرئ، بەلكو واقىعى دەروونى نەتەوئەيەكە، گىرپانەوئە، بۆتە مولكىكى كۆلتسورى نەتەوئەيى و لە پەنھانىدا شتى دىكە دەرووژىنتى ئامادەيىەكى زۆر سەخت و چى سەرھەلدەدات و لەناو رەگەزى نەتەوئەكەو سەردەم لەناو مېژوو، يان مېژوو لەناو خودى سەردەمى نەتەوئەكەدا، پىكخستن بەپىتى مېژوو تەدارەك و ئامادەيى دەكات. قۇناغى دەسەلات و گۆرانكارىەكانى دەسەلات بە جۆرپىك رىك دەخات، كە لەدواییدا لەخودى سروشتى مەبەستەكە يەك بگرتەوئە ئامادەيىەكى زۆر ئەفراندانە بۆ خەستى مەبەستەكە لە وئە شىعەرەكەدا دەسازىنتىت و ئەوئەپرى بىرى ھۆشيارى توانستى داھىنان تىيدا بەدى دەكرىت.

دەسەلات و چەمكى دەسەلات لە بىنادى گۆرانكارىدا

«مىرنشېن» سەردەم و قۇناغىكى بەدەسەلاتى مېژووى پى لە شانازى نەتەوئەى كوردە. «ھۆز» يىش يەكەى پىكەتەى ئەو دەسەلاتە (مىرنشېن)ەيە لە پاشان بىرى داھىنانى شاعىر، مىرنشېن و ھۆز بەرەو ئاسۆيەكى نوپتر دەبات. رووئە ئاراستەى بىرى ئايدۆلۆژىيەتى ھزرى رىگار بوون ھاوشان و پەلى بىرى رىگارى گەلانى پىشكەوتووى رۆژئاوا لەسەر بناغەى تىورى و رىابوونەو و رىنسىانس، تىكۆشان و خەباتى كۆمەلە دەكاتە ھۆكارى شۆرشى نەتەوئەى، دارىمان و زىندووبوونەوش لە سىما و بنجى وئە شىعەرەيەكەدايە. ئەوئەى جىگای سەرنج و سەرسورمانە، ئەو جىاوازىيە، يان گەران بەدواى دەلالەتى جىاوازىيەكان لەيەك پىكەتەدا لە تىكراش، يان خۆپندەوئەى شاعىر بۆ ئەو دەسەلاتە بونىادە بونىەويە دەروونىيە لەدواى پرۆسەى داھىنانى شىعەرەكەدا پادەوئەستى: «لە پرۆسەى داھىناندا ھەر چارەيەكى تازە و جىھانبنىيانە، پىش گشت شتىك گرنگىدانە و گرنكى دەدات بەو رۆلە پىژەيىانەى كە ئەقلى ھۆشيارى و ناوئەندە ئەقلى دەور دەبىنت» (۶). ئەو ھۆكارە توانستە فىكرىەى كە لە رەوتى جىھانبنىنى ئەم شاعىرەدا رۆلى كارىگەر دەبىنت، تەلىسمىكى ئەلئەرناتىقى مانا نەگۆر بۆ چەمكىكى نەتەوئەيى سەبارەت بەشكان و قورىانى دەخاتە روو، تىاچوون و قورىانى شۆرش زەرورەتى بوون:

نەتەوئەيەكى پەرتەوازە بوو
رۆژى
مىرنشېنىك
ھۆزىك و
شۆرشىكى تىا دەچوو (۷)

ياسايەكى ئۆرگانىكى بۆ راستىيە بى تخووبەكانى دۇنايدۆنكردن

ئەگەر بە وردى سەرنج بەدىن لە وئەنى شىعەرى: (نەتەوئەيەكى پەرتەوازەبوو)، لە بەرايىەو پانتايىەكى بەرفراوان بۆ لە دايكبوونى زنجىرەيەك وئەنى گونجاو يەكانگىرى پىر مانا و دەلالى دروست دەكات، تا ئەو ئاستەى دەتوانىن ئەو رەگەيەنن كە ئەو سەرەتايە بۆ ھىنانەكايەى وئەنى شىعەرى سروشتى پالئەرىكى بەھىزى ھەيە، لەگەل ئەوئەشدا ناوكى مەبەستى و اتاكە

تەنیا لەو وینە بەدا نییە، واتا لەئالیی فەرھەنگەو دەقەکە وەک بازنە یەکی تەواو ئاسا، لەو ساتە لە دایک دەبیت کە وینەکانی دواتر (دژە وینە) یەک دیت و تیکرای ئەو پەرسەییە پادەگرتیت کە رەنگە لەبەر ئاوینە ی ئەندیشەیی شاعیرانە ی شاعیردا تەواو بەردەوام دەبیت و درێژە دەخایەنیت.

دژە وینەکانیش دەبنە وینە ی ناوێند و چەقیو. جەوھەری راگواستنەو یەکی ستاتیکی لە جیھانی ئاسایی تۆانەو وەو بۆ جیھانی ئاسایی شاعیرانە ی دۆنایدۆن پەیرەو دەکرتیت.

دۆنایدۆن پەرسە یەکی ئۆرگانیکین بۆ گواستنەو ی رۆح لە ناخی جەستە یە کەو و بۆ یەکیکی دیکەو، ھەردوو جەستە ش ھاوشان، بەلام شاعیر بە داھێنانیکی تازەو بۆ گوزارشتکردن لە بالاترین چەمکی دەلالی، گەورەترین لێشاوی واتا لەوینە شاعیرە کە بە پەرسە ی دۆنایدۆن دەتەقینیتەو، ئەویش گواستنەو ی رۆحی (نەتەو) یە بۆ ناو ناخی (سروشت، ئاواز)، کە لە یاسا و سیستمی دۆنایدۆندا دوو یەکە و پیکھاتە ی جیاوازن، واتا لە سروشتی بنیادیاندا ھاوشان نین و لیکجیاوازن. ئەم پەرسە یە پێچەوانە ی دەستووری راستەو خۆی ئاساییە، کە ئەویش: ھێنانی رۆحە بۆ لەشیککی تر دوا ی مردن. توانست و شارەزایی شاعیر لە داھێنانی تازەدا، رۆحیککی زیندوو بەبێ مردن بۆ لەشیککی دیکە دەگوازیتەو بە مەرجیک بۆ جەستە ی دوو (سروشت؛ ئاواز) زیندوو بەخشیش بیت، لە بەرانبەر یە کتر راگرتنی زیندوویی جەستە ی (نەتەو) لە گەل (سروشت) و (ئاواز)، گەورەترین داھێنان و ئەفراندنی شاعیرە، لە پاشان شاعیر ھەر بۆ مەبەستی بە یە کتر بەستەو ی یاسای ئاسایی دۆنایدۆنی یە کەم، لە گەل دەستووری ئاسایی دۆنایدۆنی دوو و ھەر سەبارەت بە دانانی بەھای فیزیکی و سروشتی ھەردوو یاساکە، رۆحی (نەتەو) لە ناو گیانی (شاعیر) دۆنایدۆنی پێ دەگات و ھەموو ئەگەر و گومانەکان بە لاو دەنێ.

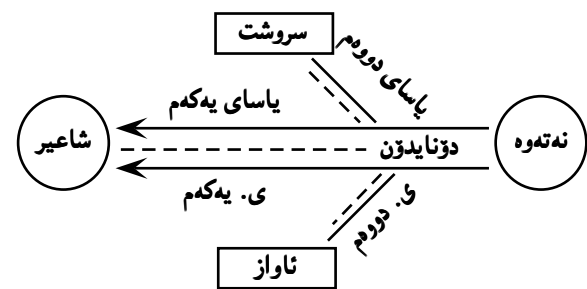
ھەموو وینە شاعیرەکانی ناو قەسیدە کە، لە سەر تەواو تا کۆتایی لە جیھانە سروشتیە کەیدا، جیھانی دۆنایدۆنی تازە بەخشی شاعیر ئاشکرا دەکەن. راستییەکانی یاسای سروشتی یە کەم، لە گەل راستییەکانی یاسای ناسروشتی دوو و لە پەرسە کەدا، راستییە بێ تەخووبەکانی دۆنایدۆنکردن خۆیەتی.

شاعیر، یان ئەم قەسیدە یە بۆ ئەو نییە تەنیا ئەو راستییە بێ سنوورانە مان بۆ دیاری بکات، بە لکو مەبەستە تی لە گەل گشت ئەو راستییانە دا بکەویتە دژایە تیەو، یان تیۆری و بیردۆزی راستییەکی دژ پێیان دا بنیت. واتە نیشاناندانی پیکھاتە بنیادیکی دیکە ی دژی کە ئەویش دنیای ھەقیقەت خۆیەتی کە لەدوا وینە ی شاعیر قەسیدە کە ئاشکرا دەبیت. بیروکە ی چەمکی وینە ی شاعیر یە کەمی قەسیدە کە ھاو واتا، وینە شاعیرەکانی تر بەر جەستە دەکات.

چەمکی دەلالی لیکجواندن بۆ واتای فراوانتر

فەلسەفە و جیھانبینی ئەم شاعیر بە ئامرازی یە کە یەکی رەوانبێژی (لیکچواندن) لای شاعیر، مەبەست پێشکەوتنی فیکری دنیای شاعیر ھێمای کاملبوون پێگە بشتنی بیری تازە ی داھێنانە .. لیکچواندنی (میرنشین) بە ناوی (دەرخت) و (ھۆز) بە (کانی) و (شۆرش) بە (خاک)، لووتکە ی چەمک و دەلالەت و مانای لیکسیکی شاعیرە کە یە. ئەم کارەش دیاردە یەکی سەر رەوینیە، بە لکو بە دیمە کاریککی ھەری بەرھەم ھاتوون. زۆرترین سەرما یە فیکری شاعیر لەو دا یە، کە بتوانیت بە یاسایەکی سۆسیۆلۆژی سروشتی، دوو یە کە و پیکھاتە لە ناو بنەمای یە ک گەری راستی و ھەقیقیدا، بکاتە دوو جەمسەر. ھەریە کە شیان چەقیکی ھەبیت. چەقی یە کەمی جوولە ی (ھۆز) بەرانبەر چەقی دوو ھمی جوولە ی سروشتی (کانی) دا بنیت، لە پاشان لیکدانەو یەکی فەلسە فیانە لە ئایدۆلۆژیە تی بوون، دوو پیکھاتە و یە کە ی تر، تیکەل بە یە ک دەکات و لە ھەردوو کیشیاندا یە ک نیاز و مەبەستن، مەبەستە، ئەویش بوونی دیاردە ی (شۆرش) و (خاک) ە.

دەرپینی بەم شپۆ یە و لەو ئاستە ئاسۆ ییە دا، کە لپواو لپوھ لە نھیتی و مەبەست و ھیللە ئاشکراکانی مەبەست، لە خزمە تی ئایدۆلۆژیە تی سیاسییدا یە. وەلئ سیاسی کوردانە، بۆ دەست ھێنانی خەرمانی تراژیدیای کوردی. ئەم دۆخەش لەو ژینگەو چە کە رە ی داوھ کە مەسە لە ی ئیمە (کورد) پێیدا تیپەریو و تییدا گەورە بوو: «مرۆف

ناتوانیت نکۆلی له بوونی هه‌ندی جیاوازی، نێوان واقیعی میژووی سیاسی و هونه‌ریدا بکات، لیڤه‌دا هاوردیک به‌دی ده‌کریت له‌نێوان میژووی رابردوو و ئه‌و میژووه‌ی که به‌رده‌وام له‌کاتی ئێستایه‌» (٨). ئه‌و مه‌سه‌له‌ش زیاتر بۆ پاراستنی وشه‌ی (نه‌ته‌وه) یه‌ نه‌که مه‌غزایه‌کی نه‌یتی تر، چونکه ئه‌قلی نه‌کوژاندنه‌وه‌ی (سروشت)، نیشانه‌ی نه‌سپینه‌وه‌ی بوونی دیارده‌ی کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی (نه‌ته‌وه) یه‌:

سروشتیکی په‌رته‌وازه بوو

رۆژی

ده‌ختیک و

کانیتیک

پارچه‌خاکیتی تیا ده‌چوو (٩)

بنجی داهینانی شاعیر، بنجیکی هزریه و له‌پێناو واتای مه‌به‌ستدایه. مه‌به‌ستیش زلترین چه‌مکی راستی ده‌رده‌خا. ئه‌لبوومی هه‌قیقه‌تیش، یه‌کیکه له‌کایه مه‌عریفیه‌کانی شاعیر بۆ ناساندن و زیندووکردنه‌وه و سوود و ده‌گرتن. چه‌مکی: (میرنشین) و (ده‌رخت) و (مه‌ل) و (ئه‌زموون) له‌جوگرافیای: (نه‌ته‌وه) و (سروش) و (ئاواز) و (شاعیر) دا ده‌لاله‌تی زیندوو، راستی هه‌قیقه‌تن. له‌پێره‌ی میژووی رۆژاواییکی راستی نه‌ته‌وه‌ی کوردا، تاکی (شاعیر) و کۆی (نه‌ته‌وه) بنیادی یه‌که دیارده‌ی هه‌قیقین، ته‌وه‌می گیتراوی شه‌پۆلی سه‌رنگومیا ده‌کا، به‌لا ئیله‌مۆی ژێرخانی بیرو هه‌ست و په‌روه‌رده و نه‌ته‌وه، له‌هه‌ر یه‌که‌یاندا هیز و گوێ و تینی هه‌یه.

عیشق و سروشت دوو په‌یگه‌ی سه‌رچاوه‌ زیندوویی شاعیرن، بۆیه شاعیر له‌ روانگه‌ی ئه‌م دوو هۆکاره‌وه، گه‌وره‌ترین ماکی بوونی شاعیره‌تی (شاعیر) ده‌رده‌خا. ئه‌گه‌ر (عیشق) یه‌که‌م هۆکاری شاعیره‌ت و بزوینه‌ر و.. ی شاعیر بیت، ئه‌وا (سروش) ده‌توانیت جیهانی ناوه‌وه‌ی فه‌زای شیعر، رازاوه‌تر بکا، له‌هه‌مان کاتیشدا میکانزمی خاپوورکردن و تواندنه‌وه‌ی راپه‌له‌کانی (عیشق) ه، جیگه‌که‌ی له‌ناو شیعردا دیار نییه. ده‌کریت (سروش) له‌ناو گشت وینه‌ شیعریه‌کاندا قووت بیتته‌وه، ده‌کریت ته‌واو رۆبه‌ر داگیر بکا، ده‌کریت به‌لاوایش به‌ده‌ریکه‌ویت... وه‌لێ ئه‌م (ده‌کریت) یانه‌ موولوله‌کانیان له‌ناو گیانی داهیناندا یه، له‌ئاسۆ ستوونیه‌کانی مه‌عریفی و هۆشیاری شاعیردا ده‌ژین و گه‌شه ده‌کهن. شاعیر ده‌توانیت به‌م حاله‌تانه‌ نوینه‌رایه‌تی خۆی بۆ ژبان و واقیع دابین بکات.. بۆیه ئه‌م کۆپله و وینه‌ شیعره‌ی خواره‌وه‌ تیکرای مه‌خسه‌د و چه‌مکی وینه شیعریه‌کانی دیکه‌ ته‌واو ده‌کهن. له‌ په‌رته‌وازه بووندا، سیکۆچکه‌ بنه‌ماکانی (شاعیر و ژبانی شیعریه‌ی): (ئه‌زموون) و (عیشق) و (سروش) تیییدا ده‌مرن. (ئه‌زموون) به‌بێ (عیشق و سروشت) نامریت، (عیشق و سروشت) یش به‌بێ (ئه‌زموون) نامرن. هه‌ر سیکۆچکه‌ بۆ ژبان و مه‌رگ خال و ناوه‌ندی (شاعیر) ن:

شاعیرتیکی په‌رته‌وازه بوو

رۆژی

ئه‌زموونیتیک و

عیشقیتیک و

سروشتیکی تیا ده‌مرد (١١)

شاعیر زۆر به‌ ئاگایانه‌ مامه‌له‌ له‌گه‌ڵ ناوه‌رۆکی شیعره‌که‌دا ده‌کات، بۆ ئه‌وه‌ی لۆژیکیتیک له‌ زمانی وینه شیعریه‌کاندا هه‌بیت، به‌دوای ئه‌و وینانه‌ ده‌گه‌رێ، که له‌ ره‌گدا په‌یگه‌یه‌کی هاو به‌شیا هه‌بیت، یان شاعیر ده‌یه‌وێ زیندوویی ره‌گه‌کانیان تیکه‌ڵ بکات، بۆ ئه‌وه‌ و جه‌ختی گوته‌:

ئایۆینی وینه‌ی: (نه‌ته‌وه) و (سروش) له‌گه‌ڵ (ئاواز) دا هاو به‌بند ده‌کات و که‌ که‌راوه‌ترین کلاو رۆژنه‌ له‌ توانستی داهینانی شاعیر ده‌کاته‌وه، ئه‌ویش داهینانی شیبوازه‌ریه‌یه‌کی نوێیه‌ بۆ ده‌رپرینی هه‌موو ئه‌و بنه‌ما و شتانه‌ی پێوه‌ندی باز نه‌بیان به‌خود هه‌یه‌:

ئاوازیکی په‌رته‌وازه بوو

رۆژی مه‌لی نوته‌یه‌کی بالیان ده‌گرت (١٠)

کاری هاوسه‌نگی هاو کیشه‌کان

بۆ ده‌ره‌نجامی زیندوو

یه‌که‌ی پێکهاته‌ی هاو کیشه‌ی وینه‌کان به‌ وینه‌یه‌کی شیعره‌ی دیکه‌ هاوسه‌نگ ده‌بیت. یه‌که‌م وشه‌ له‌ وینه‌ی شیعره‌ی ده‌ستپێکی قه‌سیده‌که، وشه‌ی (نه‌ته‌وه) یه، زیره‌کانه و کارامه‌بیانه‌ له‌گه‌ڵ وشه‌ی (شاعیر) له‌ وینه‌ی شیعره‌ی (شاعیرتیکی په‌رته‌وازه بوو...) تیک ده‌کرینه‌وه؛ یه‌که‌ی سروشت له‌ پێکهاته‌ی (نه‌ته‌وه)، به‌ فه‌لسه‌فه‌ی جوانی ده‌رپرین، هێله‌کانی کۆتایی راپه‌ڵ ده‌کات، به‌ مه‌به‌ستی کاریکی فیزیکی (داخستن) له‌ هه‌ردوو نیوه‌ چیه‌وه‌ی باز نه‌ی مه‌به‌ستدا، ده‌ره‌نجام خولانه‌وه‌یه‌کی میکانیکی بۆ ته‌واو چیه‌که‌ له‌ باز نه‌ی سروشت نه‌ته‌وه و سروشت و ئاواز و شاعیردا ته‌واو بیت.

هۆكاری دۆخی مهرگه ساتی: (ئەزموون) و (عیشق) و (سروش) جیواز له فاكتهره كانی دیکه ی دۆخی له ناوچوونی: (شۆرش) و (خاك) و (مهلی نۆته) وه، حاله تیککی سایكۆلۆژییه، تایبهت به سروشتی (شاعیر) و كه می توانستی دهسه لات له بهران به ریدا، ئەویش (غهریبی) یه: «رێبازی تهواو بۆ شۆقه کردنی به رهه می ئەدهی ئەوه یه، كه خودی به رهه مه كه شی بکرتته وه و پاقه بکرتن، دیوی ناوه وه ی لیتی بکۆلد ریتته وه، مه به ست له ره گه زه پیکه پینه ره كانی بونیادی هونه ری به رهه مه كه بکۆلد ریتته وه». (۱۲)

(غهریبی)، قایرۆستیکی بکوژه، له لیواره كانی ده رایه کی دوودلی و راری له نگه ری پێ ده گرت، ئەو حاله ته دهروونی به ش له بۆته ی راستی ده ری ده هینێ و له ئارای (دوودلی) و ههلبه ز و دابه ز و هه لفرینی (یه قین) ی وه ده دات. (دوودلی) نه ك وه ك حاله تیککی دهروونی، به لكو له كۆتایی وینه ی شیعی: (دوودلییه کی دوور له یه قین!)، کار پراکتیزه یه کی ئاسا، په رده ی فرههنگی داده داته وه:

غهریبی نارامیان لێهه لگرت

غهریبی مه نفايان پێ نه هیش

غهریبی دوودلیان کرد

دوودلییه کی دوور له یه قین (۱۳)

سه لماندنی بیردۆزی شیعه كه له تیروانینی شاعیردا نه گه ر به تیروانینیکی بونیادگه رییه نه بۆ ناوه رۆکی شیعه كه پروانین و رووپۆتیکی فرههنگی بۆ واتا و ده لاله ته كانی سه رجه م وشه و رسته و وینه شیعییه كان بکه ین، ده بینن: شاعیر دۆخ و فه زایه کی تایبه تی هه یه، ئەویش به ئاگایی و هۆشیارییه و گوزارشتیش له هه مان هۆكاری داله كانی گشت ده كات. جگه له مه ش، کیشه ی ئاگایی شاعیر له ناو هۆشیارییه كانی دیکه دا، یان ئاستی هۆشیاریی شاعیر، گه رایه كانی له قوولایی رهوت و رووداوه كانی میژوو و سروشتدا، ترووکاون.

شاعیر خاوه نی ناوه رۆکیکی پر رۆشنییری پته و و جه وه ره تیککی به مانای تایبه ته. درێژی کاتی تا قیکردنه وه كانی شوناسنامه ی ئەزموونیکی سه ره كه وتوویی پێ به خشیوه. به ئه رک و داهیتان و ئەفراندن، جه وه ره تیککی پر مانا و ده لاله تی به ئاگایه و هه موو ده ره تانه كانی ژبان له واقیعی قوئاغ و سه رده م ده گرتته وه، هاوبه ندی ته نسه كانی کاتی رووداوه كان و میژوو. رێبازی توێژینه وه و دیاریکردنی سه رجه م ماک و

بهنه ماکانی دهروونی سروشتی و ناسروشتی له خو ده گرت. هاوبه ندی نیوان تاک و کۆمه ل، وه ک یه که و پیکهاته یه کی کۆمه لایه تی له گه ل رووداو و میژوو، حاله ته تایبه تییه كانی تاکی کۆمه ل و ده برینیان، نیشان ده دات.

ئه نجام

جه لال به رنجی، شاعیریکی خاوه ن داهیتان و ئەزمونه. سالانیکی زۆره به تا قیکردنه وه ی نوێخوازی خه ریکه، خاوه نی ئەفراندن و رێبازیکی سه ره كه وتوو، به سه ر ده سه لاتی زمانی شیعه ردا زاله، له م لایه نه دا چه ن دین دیوانی پێشکه ش کردوه، به و هیه وایه ی هه لچوونه که ی نه نیشیتته وه و به رده وام بیت له سه ر داهیتانی تازه گه ریانه ی شیعه ردا.

له شیعی (په رته وازه بوون) دا، خوێنه ر ئەکتیشاره و نایۆنی پۆزه تیقی جه مسه ره ده قه که: رایه له كانی داهیتان و ئەفراندن و جیهانیی و گه مه و گه شه ی مۆرفیم و وشه و زمان و توانستی هزری و سرووش و لیکدانه وه ی واقیعی و سایکۆلۆژی رۆح و سه مای به هره. له خو ده گرت.

شاعیر ئاستی رووناکییری به رزه، چه ن دایه تی کارامه یی و شاره زایی له بواره كانی شێوازی به کاره یانی زمان و دانانی وشه كان، هاوبه نكردنی دیاره سروشتییه كان به ناسروشتییه كان و لیکچواندنیان به مه به ستی خستنه رووی کاره سات و رووداوه كانی میژوو و ناماده ییه كان، پانتاییه کی رووبه ر فراوانه؛ یان داهیتانی شاعیر جیهانی پر مه خلوقی زیندوو و تایبه تمه نده. ئەزموونی نوێ و بییری داهیتانی تازه ی شاعیر له م شیعه ردا له وه دایه، كه هیتانه وه ی نمونه له دیمه نی سروشتدا، قوولایی ته قینه وه ی رووداوه كان و ده رخستنیان و تیکه لکردنی رووداوه كان به یه ک دیمه ن، رووچوونیکی دیکه یه له مه دای مه عریفی هزر بۆ «مه به ست» و هه یکه لی تازه ی مه به ست... مه یینی فیکر له وینه شیعییه كان و واتای ده لالی مۆرفیم و وشه و رسته كان، ره گی فیکر و نووسینی شاعیره. ئەم شیعه ر مانا و ده لاله تیککی تیر په نگی هه یه و هۆکار و مۆتیقی مه به سته.

ده سه لاتی ره وانپێژی له بواری لیکچواندندا بۆ دیاره كان و وینه یه کی شیعی هه یه ک و دژیه یه ک ناماده ییه کی ده بیت، ئەم سیمایه ش بۆ بوون و ژبان، یان مه رگ و مه رگه سات تیکه لکیش دهن، ئەم دیاره ده یه ش له ناوه رۆکی شیعه رکه دا روکنیکی کاریگه ر و چالاکی

ستاتیککی شاعیره.

واتای مه به ستیدایه، مه به ستیش گه وره ترین چه مکی راستی دهرده خات. هه قیقته تیش یه کی که له کایه مه عریفیه کانی شاعیر بۆ ناساندن و زیندوو کردنه وه و سوود و درگرتن.

ئه گهر به تیروانینیکی بونیادگه ربیانه بۆ ناوهرۆکی شاعیره که پروانین و روویتیکی لیکسیکی بۆ واتا و ده لاله ته کانی سه رجهم وشه و رسته وینه شیعییه کان بکهین، ده بینین: شاعیر دۆخ و فهزایه کی تایبه تی هه یه، ئه ویش به ئاگایی و هۆشیاریه و گوزارشتیش له هه مان هۆکاری داله کانی هه موو ده کات. جگه له مهش کیشیه ئاگایی شاعیر له ناو هۆشیاریه کانی دیکه دا، یان ئاستی هۆشیاری شاعیر، گه رایه کانی له قوولایی رهوت و رووداوه کانی سروشت و میژوو، ترووکاون.

ئه لیلوی ۲۰۰۵ هه ولیر

سه رچاوه کان:

۱- جهلال بهرزنجی، یادهوهری که سیککی بهر با (کو شاعر)، له بلاوکراره کانی ده زگای چاپ و بلاوکرده وهی (به درخان)، سلیمانی، (۲۰۰۳)، لاپه ره ۷۷.

۲- کمال خیریک، حركة الحدائة في الشعر العربي المعاصر، بیروت، (۱۹۸۷)، ص ۲۴.

3- Discussions of intention, in Literavy works Coomaraswamy, Amanda K., Intentin ' American Book man, l 1944, P.P 41, 8.

۴- رینیدویلک، اوست وارین، نظریه الادب، ت: محی الدین صبحی، مراجعة: د. حسام الخطیب، المجلس الاعلی لرعاية الفنون والاداب والعلوم الاجتماعیة، مطبعة: خالد الطرابیسی، ط ۳، (۱۹۷۲)، ص ۱۲۰.

۵- سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۳۱.

۶- محمد الجزائری، متن الابداع، دارالشؤون الثقافه العامة، بغداد، (۱۹۸۳)، ص ۸۱.

۷- جهلال بهرزنجی، یادهوهری که سیککی بهر با، ل ۷۷.

۸- رینیدویلک، اوست وارین، نظریه الادب، ص ۳۳۶.

۹- جهلال بهرزنجی، یادهوهری که سیککی بهر با، ل ۷۷.

۱۰- سه رچاوه ی پیشوو، ل ۷۷.

۱۱- سه رچاوه ی پیشوو، ل ۷۷.

۱۲- رینیدویلک، اوست وارین، نظریه الادب، ت: محی الدین صبحی، دیمشق، (۱۹۷۲)، ص ۱۷۹-۱۸۱.

۱۳- جهلال بهرزنجی، یادهوهری که سیککی بهر با، ل ۷۸.

ئه م شاعیره به قوناغه میژوو ییه کانی کۆن و ناوه راست و ئیستادا تپیه رمان ده کات و وهک زه روور تیش شاعیر بهرانبهر بهو شتانه ددهوئ که شالاوی بۆ دینن، راستگۆشه له گه ل خود و بابه ته که ی خۆیدا، که به شیکه له خود و بابه تی بابه تیانه ی نه ته وه که ی، مه به ستیش «بوون» ه.

شاعیر له ده سه لاتی نووسینی داهینان و فیکره که ی زال و به توانایه کاتی روودانی قوناغه کان له ته نسکی دیاریکراو (رۆژ) کۆده کاته وه. کات به ته نیا کلیلی واتا و ده لاله تی نهینی شیعییه که نییه، به لکو پیش فراوانی واتای فه رهنگی ناوهرۆکی تیکسته که یه، ته وه ری مه به سته کان به کسان ده کات سه ره تا و کۆتایی له گه ل واقعی رووداوه کان ئاشکرا ده کات، سه ره تا و ناوه ند و کۆتایی شیعییه که له رووی چه مکه وه، له یه ک چه قدا کۆده کاته وه.

هه ره له م شیعییه ده سه لات و چه مکی ده سه لات له بنیادی گۆرانکاریدا وزه به خشه، هه نگای پی هه لده هینی و به ره و بیری ئایدیۆلۆژییه تی هزری رزگاری ده بات، وریابوونه وه و پینیسانسیش ده کاته چه کی ئه و دیارده یه. ئه و هۆکار و توانسته فیکرییه ی که له ره وتی جیهانینی ئه و شاعیره دا رۆلی کاریگه ره ده نوپینی، ته لیسیمیکی ئه لته رناتیقی مانا نه گۆر بۆ چه مکیکی نه ته وه بی، سه باره ت به شکان و قوریانی ده خاته روو.

تیاچوو و قوریانی شوپش زه روورته ی بوونن. دۆنایدۆن پرۆسه یه کی ئۆرگانیه که بۆ گواسته نه وه ی رۆح له ناخی جه سته یه که وه بۆ یه کیکی دیکه، هه ردوو جه سته ش هاوشانن، به لām شاعیر به داهینانیکی تازه وه، بۆ گوزارشتکردن له گه وره ترین چه مکی ده لالی، بالاترین لیشاوی واتا له وینه شیعییه که دا به پرۆسه ی دۆنایدۆن ده ته قینیتته وه، ئه ویش گواسته نه وه ی رۆحی (نه ته وه) یه بۆ ناو ناخی (سروشت و ئاواز) که له یاسا و سیستمی دۆنایدۆندا دوو یه که و پیکهاته ی جیاوازن.

دوندی داهینان و جیهانینی ئه م شیعییه، ئه وه یه لایه نی لیکچواندن بۆ سوونگه ی واتای مه به ست، پیشکه وتنی فیکری دنیای شیعییه. هیمای پینگیه یوی بیری تازه ی ئه زموونه، لیکچواندنی (میرنشین) به ناوی (درهخت) و (هۆز) به (کانی) و، (شوپش) به (خاک)، لووتکه ی چه مکی و ده لاله ت و مانای فه رهنگی شیعییه که یه.

بناغه ی داهینانی شاعیر بناغه یه کی هزرییه و له پینا و